

Jan Kadrnka: Co zůstalo z Josefa Gossmanna

Ars longa, vita brevis est!

Baudelaire

Jeden můj přítel, svět na něj už dávno zapomněl, byl malíř. Jmenoval se Josef Gossmann. Zajisté jste o něm neslyšeli, svůj život si odbyl v malém městě, které pokud vím, nikdy neopustil, a jeho umění se nikdy neproslavilo, ani u nás, ačkoliv jsem přesvědčen o tom, že byl mimořádně talentovaný. Jako muž bez ženy a bez rodiny vkládal do obrazů energii, kterou si jiní šetří k žití mezi lidmi. Byla mu však, pravda, cizí každá invence, držel se výhradně osvědčených námětů a technik, většinou oleje, a každý z obrazů byl docela věcný, nevázán osobitostí. Možná že tyhle vady byly jen jiným projevem Gossmannovy osobnosti, jeho apatie, jakási slabost vůle, chce se mi říci lenost, se kterou stále bojoval.

Pamatuji si, že mu trvalo měsíce, než se odhodlal chopit štětce a začít nové plátno, přičemž ta stará zásadně nedokončoval. Přesto v nich prosvítalo cosi pozoruhodného: nebyl jsem nikdy s to přijít na to, proč tomu tak je, že ty části obrazů, které se daly považovat za dokončené, se vyznačovaly naprosto dokonalým zvládnutím textury a práce s barvou. Jeho schopnosti by byly srovnatelné s největšími mistry, plátna, která vytvořil, byla bez kazu – přesto ale nikdy nezachycovala své předlohy zcela realisticky, byť se o to malíř pokoušel.

Když maloval zátiší, dejme tomu květiny, tak každý květ přímo vystupoval z obrazu, míval jsem dojem, že je možno natáhnout ruku a dotknout se žilkami protkaných lístků. Rozhodně to ale nebyla lákavá představa. Celé rostliny, váza, ve které stály nebo stůl, na kterém byly položeny, dokonce i nejasné pozadí obrazu bylo neurčitým způsobem pokřivené, jako by neladilo samo se sebou. Takový zdánlivě harmonický květ skrýval rozpor: měli jste pocit, že pouze znázorňuje květ, že se snaží jím být, ale jeho podstata je jinde, jenže zároveň nebyl ani obrazem květiny, na to byl příliš dokonalý. Předstíral, skrýval se sám v sobě. Kvůli téhle povaze Gossmannových pláten jsem se cítil nesvůj, když jsem se octl u něj doma.

Obvykle jsme se potkávali hlavně na gymnáziu, kde jsme byli oba zaměstnáni. Já vyučoval jazyk český a francouzský, on biologii, chemii a výtvarnou výchovu, a ve všem vynikal. Navzdory jisté odměřenosti, které se dalo přivyknout, byl mezi personálem oblíbený, více méně i mezi studenty, nemyslím si ale, že měl přátele, snad krom mne, který ho občas navštěvoval. Oba jsme věděli, že si navzájem rozumíme, a měli bychom se tudíž přátelit, přátelství to ale bylo ryze formální, nikdy nepřekročilo tu hranici, kdy člověk přestane mluvit pouze o věcech, o kterých by mohl hovořit s kýmkoliv jiným.

Popravdě jsem návštěvy u Gossmanna nevyhledával, ne že bych se jim přímo vyhýbal, ale snažil jsem se, abychom se setkávali někde jinde, přinejlepším ve městě, protože můj byt byl příliš malý, ale v jeho domě jsem se cítil spíše nepohodlně. Byl to úzký řadový domek se zakouřenou bílou fasádou, o dvou patrech, třech pokojích a s malou zahradou, jejíž větší část opanoval starý shrbený jilm. První patro bylo tvořeno jedinou místností, rozsáhlou, ale s nízkým stropem a několika málo okny, které propouštěly jen trochu setmělého světla, takže pokoj se zdál stíněný. Tři ze čtyř zdí byly zcela zakryty vysokou knihovnou z černého, jakoby mastného dřeva, a jednotlivé svazky nevypadaly, že by je někdy jejich majitel bral do rukou. Barvy všech knižních hřbetů srovnaných v několika řadách nad sebou splývaly v jedinou nevýraznou plochu, v níž knihy vrůstaly do stěny. Vzpomínám si, že když jsem do této místnosti vstoupil poprvé, tak jsem jednu knihu uchopil a skoro mě překvapilo, jak snadno šla vytáhnout, čekal jsem, že to bude jako vytrhávat kořen. Namátkou jsem vybral malý svazek v deskách potažených narudlým voskovaným plátnem s vybledlým hřbetem. Na předsádce byly tužkou napsány číslice a k nim nesrozumitelná slova, snad související s určitými stránkami, ke kterým měla čísla odkazovat. Otevřel jsem knihu a uslyšel tichý hlas, který začal předčítat první řádky. Hned jsem ji málem upustil. Když jsem se otočil, z Gossmannova výrazu bylo patrné, že ho potěšilo, že mě takhle překvapil. Možná to bylo neúmyslně.

Krom knihovny bylo v přízemní místnosti několik kusů bytelného dřevěného nábytku, starý perský koberec a jeden stojan na obrazy, kolem kterého byly rozházené sklenice, lahvičky od ředidel a tuby s krustou zaschlé barvy, od nichž bylo vše nemožně zašpiněné. Především tu ale byla plátna – snad desítky nedokončených prací, některé opřeny o zeď nebo o nábytek, další se vršily na podlaze, pár jich viselo na jediné holé zdi. Kamkoliv jsem se podíval, všude mě do očí bily podivné obrazy, které rozptylovaly. Neklidně jsem těkal pohledem od jednoho k druhému a cítil ulehčení, za které je mi stydno, když malíř otevřel dveře vedoucí do zahrady, kde jsme u stolku často hrávali v kostky, a nad námi trčel k obloze pokroucený jilm. Dokud bylo venku teplo, končívala tady každá moje návštěva.

Myslím, že to bylo v lednu, spoustu zim nazpátek, když jsem se s Gossmannem v tomhle domě setkal naposledy. Vlastně to bylo naposledy, co jsem s ním vůbec hovořil. Zůstali jsme tenkrát uvnitř. Kvůli jeho zdraví jsem se s ním dlouho neviděl, gymnázium nenavštívil už půl roku, i když mu tam stále zůstal úvazek. Překvapilo mě, jak za tu dobu zestárl. Vlasy sčesané k týlu byly bílé a na temenu prosvítala popelavá kůže, čelo pokryly hluboké vrásky, tváře byly propadlé a z očí se ztratil lesk, hleděly jako zpod matného závoje, netečné jako skleněnky. Staly se z nich oči starce. Nemám tušení, kolik mu bylo let, ale na tom vůbec nezáleží. Myslím, že jemu roky ubíhaly rychleji než mně. Zavřel za mnou dveře

a přinesl konvici se svařeným vínem, ze které se zvedaly kotouče páry. Posadil jsem se na divan vedle velké skvrny od modré barvy. O něj bylo opřené velké plátno zachycující jezero, jehož klidná hladina sahající až k obzoru protínala obraz přesně uprostřed, a já si pomyslel, že to je neobvyklá kompozice, a protože byl obraz obrácen na bok, nebyl jsem si jist, která polovina znázorňuje oblohu a která jen její odraz na vodě.

Gossmann, když si všiml mého zaujetí, ukázal na obraz: „Zrcadlení. To je staré, ukážu ti, na čem pracuji právě teď.“ Hlas mu suše chrastil v hrdle. Zavedl mě ke stojanu s plátnem, který stál před oknem, a skrz tabulky skla tlusté a matné jako led na něj dopadalo křehké odpolední světlo. Slunce viselo nízko v oparu, do setmění moc času nezbývalo. Gossmann se postavil do okna před stojan a pobídl mne, abych se podíval. Na tenké, podlouhlé desce byla rozpracována podobizna muže a v pozadí, tam kde ještě nebyla nanесena barva, se leskl proměnlivý, kovově chladný povrch. Jakmile jsem na desku pohlédl, prudce jsem ustoupil, protože hned vedle tváře muže, které jsem si ani nestačil povšimnout, jsem spatřil svou vlastní tvář v pohybu. Gossmann stojící za mnou se tiše usmál bez náznaku pobavení, snad to ani smích nebyl. A já si uvědomil, že hledím do zrcadla.

„Nevím, jak mi přišlo na mysl,“ promluvil, „použít zrcadla místo plátna. Po tom, co jsem přišel na vhodné složení barev, jsem začal pracovat na autoportrétu, přirozeně. Tento postup má jisté výhody, a hlavně je velmi netradiční. Nemaluji po paměti ani dle předlohy, ke které bych musel obracet zrak, v podstatě jen obtahuji. Trvale zachycuji, co už se na obraze nachází, jen proměnlivé a prchavé.“

Gossmann přistoupil blíž a sklonil se nad podobiznou.

„Zrcadla jsou zvláštní věc, nemyslíte? Ne film, ale zrcadlo je obraz v pohybu. Víte, vždy mě tak trochu děsila. Když jsem byl ještě jako chlapec po setmění sám doma, pečlivě jsem se všem zrcadlům v pokojích vyhýbal. Nechtěl jsem jim ani za nic dát svou tvář. Ale nejenom že jsem před nimi neprocházel, vyhýbal jsem se i pohledu do nich, ze strachu, že snad uvidím něco, co bych vidět neměl. Toho se obvykle, když například procházím ulicí nebo sedím v kabinetě, nebojím, ale když pohlédnu na odraz v zrcadle, mám často neodbytné tušení, že spatřím cosi vymykajícího se běžnému vidění světa, co může být odhaleno jen skrz letmé odrazy, a potom už nebude cesty zpět. I malovat tento autoportrét je pro mě obtížné a velmi matoucí. Občas se stává, že nejsem schopen rozeznat, která ruka právě drží štětec a nanáší barvu, jestli má, nebo toho druhého. Přesto jsem rozhodnutý obraz dokončit. Myslím, že by to mohlo být moje nejlepší dílo, takové, které mě přežije.“

Když jsem si Gossmannův portrét důkladněji prohlédl, opět se mi na něm něco přičilo, ale ne tím způsobem, jako u jeho předchozích děl, důvod byl vlastně opačný. Autoportrét se

zcela shodoval s předlohou. Bez jakýchkoliv rušivých či cize působících prvků, bez rozporů, byl jako fotografie, ale věrnější a plastičtější. Bílé vlasy, na temenu prořídle, splývaly s mihotavým pozadím, které dosud zůstalo čisté. Nevšiml jsem si, že by tvář byla zrcadlově obrácena, i když podle všeho být musela.

Zbytek své návštěvy jsem strávil v křesle, oči mi ale stále sklouzávaly ke stojanu, na který už žádné křehké světlo nedopadalo. Venku byla tma a ve skleněných tabulkách se v deformovaných tvarech odrážely stěny a nábytek, osvětlený zažloutlým lustrem.

Mimovolně jsem si všiml, že tu není žádné další zrcadlo krom toho ve stojanu.

„Zítřka, nejspíše pozítří snad bude obraz hotov,“ prohlásil v jednu chvíli Gossmann a napil se svařeného vína, které bylo úplně studené. Domů jsem se vrátil po deváté hodině večer.

Gossmann zemřel dva týdny nato. Našli jsme ho ležet na divanu, s tváří odvrácenou, do zad se mu opíraly paprsky dopoledního světla. Jeho portrét byl hotov a bylo to jeho nejlepší dílo.

Nyní ho mám u sebe já spolu s asi tuctem starších prací, ostatní obrazy získalo město. Nemyslím si však, že podobiznu kdy vytáhnu na světlo. Zatím zůstává opřena v jedné místnosti v domě, kam zřídka někdo chodí, od stěhování zabalena v plátně mezi odloženými věcmi. Někdy se mé myšlenky stočí k tomu, abych ji zničil, ale ostýchám se. Přece jen je to veliké umělecké dílo, a to jediné, co tu zbylo po Josefu Gossmannovi. Za tu dobu se podobizna velmi proměnila, barvy se rozpily, rysy jsou zdeformované, oči zčernaly a zapadly hluboko do lebky. Stárne neobyčejně rychle a, je mi zatěžko to vyslovit, ohavně. Nevím, kam s ní, a její blízkost mi působí starosti, ale chápu, že se jí nemohu jednoduše zbavit. Občas si kleknu na zem, odhrnu látku a hledím do těch známých očí nebo spíš na to, co z nich zbylo. Dívám se dlouho a pozorně a snažím se uhodnout jejich přání, je-li nějaké. Ale ony hledí netečně, neživé jako skleněnky.